

РОЗДІЛ VI КУЛЬТУРНІ Й ДУХОВНІ ПИТАННЯ

*І.О. Мохнатюк
(м. Київ)*

ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ І. ФРАНКА

Системний аналіз творчої спадщини І. Франка дає підстави для постановки питання про відображення в ній історичної й історіософської проблематики. Доцільність вивчення цього аспекту зумовлюється рядом факторів. По-перше, неможливо дослідити погляди на минуле того чи іншого діяча без розгляду повної картини об'єктивного і суб'єктивного існування у суспільстві, зокрема в українському, ідейних та естетичних орієнтирів щодо його історичного розвитку. По-друге, потрібно визначитися у підходах до трактування минулого в інтерпретації письменника, що вирізняється на загальному фоні насамперед світоглядними особливостями, а також своєрідним синтезом тематики, змісту його творів, що мали різнопланову спрямованість, але були пройняті духом історизму. Й, по-третє, назріла об'єктивна необхідність дати вичерпний аналіз кожного з них, всебічно відтворити реальну дійсність та визначити таким чином "історичну парадигму" життя і творчості вченого, який зробив заявку на історичне й історіософське розуміння суспільного розвитку та відповідне трактування його у своїх працях. Літературна і громадська діяльність Івана Франка пов'язана з періодом національного відродження України, складовою частиною якого стало виокремлення вітчизняної історіографії, поява фундаментальних праць з її минулого, насамперед перших томів історії України-Руси М. Грушевського. В національній свідомості тогочасного українського громадянства, на думку І. Лисяка-Рудницького, простежуються дві течії: а) так звана "малоросійська", що була зорієнтована на єдність з Москвою; б) "свідомого українства", яка прагнула до збереження та відновлення української самобутності¹.

Погоджуючись з О.С. Забужко, яка, до речі, одна з перших у сучасній історіографії звернулася до філософії національної ідеї як окремої інтелектуальної течії, треба зазначити, що попереднє століття стало епохою зміни орієнтирів в історичній науці, епохою полеміки навколо суб'єкта суспільного процесу і, нарешті, перегляду методологічних засад пізнання минулого. Все це у поєднанні з глобалізацією світу, а відтак й історії в цілому, виводить на арену ряд рівночинних, взаємозалежних суб'єктів суспільного процесу – особу, клас, народ (націю), людство, державу, а пріоритети між ними мала визначити саме громадська думка.

Як відомо, перший крок до зміни у розумінні світової та національної історії був зроблений Великою Французькою революцією, що саме і породила собою новітню націю, своєрідність якої не обмежується минулим, власне, держави. "Французька націотворчість... стала каталізатором для націотворчих процесів на цілому європейському континенті"², насамперед у Німеччині, Італії, Австрійській імперії. Серед слов'янських народів першими підхопили ці загальноєвропейські ідеї нації ще на початку XIX ст. чехи, серби й поляки. З'явився певний інтерес до них і в Російській імперії, зокрема у програмних документах декабристів та кирило-мефодіївців. Але слов'янство дещо трансформувало націотворчу ідею, швидше, уповільнило її розвиток

так званим романтичним націоналізмом, в основі якого лежали етнографічні й фольклористичні праці, студії з життя народу і різних ділянок його життя, та панславізмом. І тільки на рубежі XIX–XX ст. формується національна ідея як синтетичний погляд вітчизняної еліти на свою етнічну спільноту як єдиного континууму й суб'єкта загального історичного процесу. Варто зупинитися на особливостях розвитку цього останнього в Україні.

У кінці XIX – на початку XX ст. нація стає одним з головних суб'єктів суспільного процесу. В зв'язку з цим виникають такі поняття, як суверенітет її та особи. Соціальна філософія XIX ст. обґрунтовує й інші суб'єкти історичного розвитку. Тут варто пригадати марксизм з його теорією зміни формацій і боротьби класів. В. Дільтей³, на вершину історії поставив індивіда, а О. Шпенглер стверджував, що вона можлива лише для “культурного організму”, тобто культури⁴.

Отже, весь різнобарвний спектр, що його породило наукове середовище кінця XVIII – XIX і на початку XX ст., констатував лише одне: “Політичне, державне життя, розуміється, чинник важливий, але поруч нього існують інші чинники – економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значення від політичного”⁵. Цим висловом М. Грушевський підтвердив зміну орієнтирів “з історії держави на історію народу, суспільності”⁶.

Кризова ситуація, що склалася на рубежі XIX – XX ст. в сфері історії й філософії, не могла не відбитися на становищі у художній літературі. Нагадаємо, що вказаний період належить до так званої доби модернізму і в українській літературі, яка відображає нові політичні, економічні, національні та соціальні умови життя, висуває нові ідеї, теми, художні стилі. Йдучи за загальноєвропейським зразком, письменники нової генерації стали на шлях модернізму. Не заважаючи на несприятливі внутрішньополітичні умови для розвитку літератури в Україні, нові течії сприяли появі таких стилів в останній, як імпресіонізм, символізм, неоромантизм, а згодом і футуризм. Звичайно, що в такій ситуації неминучим був також конфлікт між представниками старих та нових літературних груп, що мав форму полеміки, інколи складної й гострої. У 1901 р. І. Франко писав: “Ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів, суперечних течій, полеміки, різнорідних думок, таких глибоких переворотів”⁷.

Але вже в перші десятиріччя XX ст. нова українська література остаточно дійшла до свого утвердження і мала насамперед імпресіоністичний характер. До генерації її представників можна віднести також І. Франка, творчість котрого виступає окремою сторінкою як в історії так, й у літературі саме з національної та політичної точки зору. Цьому сприяли особливості формування його світогляду. Постійний відповідний рух, зміна поглядів – ось що характеризує письменника подекуди як “загадкову” особистість, але в більшості – надособистість, до розуміння якої ми приходимо лише тепер, заповнюючи білі плями і надолжуючи ту “незрозумілість”, на яку вказували його сучасники.

З огляду на тему нашого дослідження методологічне значення має проблема взаємозв'язку історії й літератури. На цей взаємозв'язок та здатність синтезувати наукове і художнє пізнання, як досягнення й відкриття людської цивілізації, вказували ще античні автори. Недарма протягом століть був поширений поділ історії на “наукову” та “описову”, яка в образній формі розповідає про конкретні події минулого. Згодом, у XIX ст., історія переходить у сферу гуманітарних наук, але не втрачає власних літературно-художніх можливостей. І. Франко саме й був таким “науковим істориком”. Він творив минуле як науку, поєднуючи її з неординарною власною філософією, виступаючи як історіософ науково-літературного спрямування. Цілком до характеристики письменника підходять слова Гете, який зазначав: “І нащо існували б поети, якби вони тільки повторювали розповіді істориків. Поети повинні іти

далі...”⁸. І. Франко став героєм такого визначення, ролі поета в осмисленні минулого. У його творчості знайшли відображення не лише національні мотиви, а й проблеми всесвітньої історії в філософсько-художньому трактуванні. Для нього дослідження минулого нації неможливе без вивчення історії держави. Суб’єктом історичного процесу, на думку вченого є насамперед – народ і особа, як його суб’єкт.

Заслугує на увагу той факт, що більшість художніх творів письменника мають подвійний зміст та слугуватимуть джерелом дослідження як проблем з всесвітньої історії, так і поглядів на минуле України. Варто зупинитися докладніше на аналізі тематичної спрямованості наукових творів письменника, специфіки й рівня висвітлення піднятих тем, ступеня історизму в них, огляді джерел, що були використані при підготовці до їх написання, і зрештою, на з’ясуванні загальноісторичних та історіософських проблем, поставлених І. Франком у своїх працях.

Серед наукових творів, в яких він простежив історичний процес, еволюцію, вдосконалення суспільного життя, на нашу думку, слід виокремити: “Що таке поступ?” (1903 р.) й “Мислі о еволюції в історії людськості” (1881 р.).

Вчений вважав ХІХ ст. перехідним і переломним періодом в розвитку суспільства, а таким переломним етапам в історіософії І. Франка відводилася особлива та специфічна функція, коли якраз народжувалися і діяли “геніальні одиниці”, уособлюючи діалектичну єдність трьох складових – людини, культури, минулого. На цю характерну рису його філософії історії вже звернули увагу дослідники. О. Пахльовська зазначила, що “українського вченого цікавлять насамперед періоди суспільної кризи та занепаду, оскільки, з його точки зору, саме в характері кризи закладені шляхи подальшого розвитку”⁹. До ширших узагальнень дійшла Т. Гундорова. Вона поставила питання про новизну його культурно-історичної концепції, пов’язавши її з “поняттям цивілізаційного процесу, в якому особлива роль належить так званім “перехідним” епохам – періодам особливо інтенсивного, різнопланового суспільно-культурного розвитку, коли визначальною культуротворчою силою стає цілеспрямована діяльність нового покоління та окремих його представників”¹⁰.

І. Франко намагався через виокремлення перехідних, переломних і кризових епох відчутти та зафіксувати, дати, зрештою, наукове пояснення того специфічного ритму історичного руху, що виявляється у непередбачуваному, в співіснуванні різних культурно-цивілізаційних епох.

У праці “Що таке поступ?” (1903 р.) вчений підходить до проблеми суспільного прогресу поділяючи її на дві частини: “Одно те, що все на світі змінюється і ніщо не стоїть на місці, а друге – друге не таке певне, більше питання, ніж твердження: чи змінюється на ліпше, чи на гірше?”¹¹. Однозначної відповіді автор не дає. Більше того, наводить приклади ніби на підтвердження першого питання про можливість поступального розвитку суспільства, але з істотними застереженнями: “Люди йдуть наперед, то правда, знаходять по дорозі все щось нового, але часто й гублять не одне таке, за чим пізніше мусять жалувати. Іноді буває й так, що втрачають майже все те, до чого перед тим доробилися сотками літ”¹². Далі вчений деталізує це положення: “З усього того, що ми сказали досі, видно деякі цікаві речі, які слід згадати собі. Перше те, що не весь людський рід поступає наперед. Велика його частина живе й досі в стані, коли не повної дикості, то в стані, не дуже далекім від неї. Друге те, що той поступ не йде рівно, а якось хвилями: бувають хвилі високого підйому, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір’я, потім хвиля знов підіймається, знов по якимсь часі опадає і так далі. А третє, що той поступ не держиться одного місця, а йде мов буря з одного краю до другого, лишаючи по часах оживленого руху пустоту та занепад”¹³.

І. Франко ілюструє свої висновки посиланнями на вавилонську, єгипетську, індійську, китайську й античну цивілізації, європейське середньовіччя і новітню історію

людства. Доволі істотним тут є акцент на просторових координатах суспільного прогресу, на які так само поширюється нерівномірність, асиметричність, нестабільність здобутків та їх розподілу між різними регіонами й краями. Власне, поєднання двох вимірів – часового і просторового – наводить вченого на питання про головний критерій і єдину міру, що може визначити остаточне рішення про існування суспільного поступу. Старе питання про щастя – не всього людства, звичайно, а окремої “людської одиниці” – питання фундаментальне для історіософії, яка будується на тріаді “людина-культура-історія”. Воно лишається відкритим, нерозв’язаним, незалежно від того, визнається чи ні прогрес в минулому людства.

І. Франко, відкидаючи внутрішнє самоусвідомлення “щасливого” життя як критерій людського поступу, не зупиняється на констатації цього факту, а пробує аналізувати проблему людського прогресу. Він категорично дистанціюється від вчень типу руссоїзму або толстовства. Їх засновники й послідовники “забувають, ... що та улюблена їх первісна рівність зовсім не була таким раєм, як їм видається. У дикім стані чоловік зовсім не був ані рівний з іншим, ані щасливіший, приміром, від вовка, льва або коня. Він жив у вічній страсі та вічній ворожнечі з цілим оточенням”¹⁴. У пошуках розв’язання цієї проблеми вчений звертається до постулатів позитивістського світогляду, перевертаючи схему, що була застосована у “Мислях о еволюції в історії людськості”, – минуле людства подібне до історії природи, що особливо переконливо довів Ч. Дарвін теорією про боротьбу за існування. Однак “Мислі...” були написані 1881 р., а “Що таке поступ?” – 1903 р., й це далось взнаки. Франко визнає, що “дарвінова наука не витворила поняття розвою і поступу, але подала нам ключ для його розуміння”¹⁵. Проте надто простолінійне користування тим ключем також заводить у глухий кут: “Дарвіністи як у природі, так і в відносинах між людьми завжди стоять на тім, що хто дужчий, то й ліпший; хто переміг у боротьбі, той і має право за собою... Свобода боротьби, то повинна бути основа людської політики”¹⁶.

Далі в його праці послідовно розглядаються погляди на історичний прогрес анархістів та тих, котрих учений називає “комуністами”. Анархізм репрезентують Е. Реклю, П. Кропоткін, П. Прудон і, правда, лише частково – М. Драгоманов. У цьому розділі цікавим є формулювання, яке єднає так званий анархізм із звичайнісіньким “буржуазним” лібералізмом (бо саме так визначали світогляд останнього радянські дослідники): “Кожна людська особа сама для себе цілий світ, кожда в своїх очах має право жити як їй хочеться, розвиватися як може...”¹⁷. І. Франко не заперечує рацію такого формулювання, але не вірить у здійсненість “анархістського” ідеалу федерації самодіяльних громад, що мала б замінити державу (такий ідеал федералістичного устрою пропагував М. Драгоманов). “Комуністи” у вченого – це соціалісти-утопісти від Кампанелли до Оуена. Найбільша перешкода реалізації комуністичної утопії – в неможливості “тісної спільності”, як того вимагає її ідеал, “між різними народами та ступенями цивілізації”¹⁸.

Вчений мусив щось протиставити соціалістичній “народній державі”, котра так само, як всі інші до цього розглянуті проекти, “не витворила би раю на землі, а була би в найліпшій разі великою завадою для дійсного поступу”¹⁹.

Отже, переконання щодо існування дійсного прогресу, тобто еволюції людського суспільства по висхідному шляху, від гіршого до кращого, потім до ще кращого й т. д. аж до кінцевої мети, лишається в історіософії І. Франка ніби непорушним. Зазначаємо “ніби”, тому що, по-перше, те, що висувається вченим як альтернатива всім перерахованим вище шляхам прогресу, не є достатньо переконливим ні з точки зору тодішньої соціально-економічної та політичної ситуації, ні тим більше з погляду сучасності. По-друге, в інших працях, присвячених конкретним культурно-історичним епохам і періодам. Він дуже суттєво корегує задеклароване переконання у поступальному русі історії.

Перш ніж перейти до аналізу цих творів, спробуємо пояснити, чому нам видається непереконливим підсумковий розділ праці “Що таке поступ?”. Справа в тому, що пропонується у ньому проект американського економіста Г. Джорджа щодо націоналізації землі (прихильно прокоментований ученим ще 1888 р. в статті “Удержавлення землі”²⁰), полонив І. Франка, власне, тим, що, на відміну від К. Маркса, він звернув, за його словами, увагу не на “фабрики й промисел”, а на “села й рільництво”²¹. Однак спроби реалізації цього проекту у Британії та Німеччині не дали очікуваних результатів. Отже, годі було і мовити про яесь ширше, історіософське значення тієї часткової, суто економічної теорії. Правда, вчений віднайшов таки в Г. Джорджа істотний та важливий для себе момент. На протипагу інтернаціоналізму К. Маркса й соціал-демократії американський економіст “висунув на перше місце інтереси поодинокі нації як найбільшій одиниці, яку чоловік може обняти своєю практичною працею. І ся Джорджева думка пустила широке коріння. В Америці й Англії залунали оклики: земля для народу, але з додатком: англійська земля для англійського народу! Америка для американців”²².

Свою працю вчений закінчує масштабними узагальненнями філософського плану. Їхню функцію було покладено на досить загальну тезу – що таке поступ і чи можливий він – І. Франко обережно переводить це питання у світ суб’єктивності, індивідуальних відносин між людьми, тобто в площину культури як “людського” обличчя історії. Справді, як ще можна зрозуміти апеляцію до почуття гуманності: “Як бачимо, – писав учений, – обік зросту багатства, науки й штуки зросло також почуття милосердя, любові до людей, справедливості”²³. Продовжуючи досліджувати питання історії суспільства, І. Франко приходить до узагальнюючого висновку, що людство у процесі свого розвитку починає переконуватися, що самі по собі багатство, наука, техніка не можуть дати людині повного щастя. Міру останнього вона може відчутти лише в певному суспільстві, у родині, громаді, нації, в порівнянні свого становища із становищем іншої людини у цьому. В своїй праці “Що таке поступ?” учений приходить до висновку, що основою еволюції будь-якого суспільства має бути почуття любові до інших людей. На підтвердження цієї тези слугують його власні слова. “Скріплення, уточнення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому”²⁴.

І. Франко наприкінці свого дослідження суспільного прогресу кидає гіркі слова про те, що керма останнього тримають “голод” та “любов”, а “людського розуму в числі тих кондукторів нема і, певно, ще довго не буде”²⁵. Проте це зовсім не стосується його здатності принаймні збагнути парадокси суспільного розвитку. Філософсько-історичні пошуки українського вченого були помітним виявом такої здатності.

І. Франко як автор “Мислей о еволюції в історії людськості”, як здобувач “історичної правди” не міг обмежити себе вузькими межами позитивістського методу. Останній, за визначенням Р. Коллінгвуда, зводився до двох головних правил: “1) Кожний факт належить розглядати як об’єкт, який може бути пізнаний окремим пізнавальним актом або у процесі дослідження... 2) Кожний факт вважався не тільки незалежним від усіх останніх, а й незалежним від того, хто пізнає, так що всі суб’єктивні елементи (так їх називали), що вносилися точкою зору історика, мали бути знищені. Історик не повинен давати оцінки фактів, його справа – сповістити, які вони були”²⁶. Тут, власне реалізувалася щодо історичного пізнання вихідна теза позитивістської філософії – тотожність природничого та суспільного процесів, отже, і придатність методів природознавства до суспільствознавчих досліджень. Ось як це положення сформульоване самим І. Франком: “...поза як дякувати вислідам учених, почавши від Гете аж до Дарвіна і Гекслі, звалений зістав переділ між чоловіком і звірами, і чоловік з цілі і вінця усеї природи очутився тільки одним огнивом її без-

конечного ланцюга, то й не дивно, що іменно ті самі закони біологічні, викриті в зоології, сміло приложеною до чоловіка, до суспільності людської зі всіма її матеріальними і духовними здобутками”. Правда, у цій же праці – “Мислі о еволюції в історії людськості” – містяться застереження щодо “належного знання і розуміння” при поєднанні різних наук. Проте все ж остаточний висновок однозначний: “Науки суспільні ніяким світом не можуть відриватися від ґрунту загального природознавства, бо тільки на тім ґрунті й можливий їх зріст”²⁷.

Після “Мислей о еволюції в історії людськості” (1881) І. Франко публікує цілий ряд досліджень, присвячених минулому культури – як “вищих верств”, так і народному: “Візантійська література” (1894), “Варлаам і Йоасаф” (1895–1897 рр.), “Поезія XIX віку і її головні представники” (1895–1899 рр.), “Данте Аліг'єрі”, “Характеристика середніх віків” (1905–1913 рр.), “Історія української літератури. Частина I. Від початків українського письменства до І. Котляревського (1909 р.), “Найстарші традиції культурного життя в Південній Русі” (1912 р.), та ін. Крім того, вченому належить багато заміток, а також більших чи менших статей, рецензій, відгуків тощо, де містяться багато цінних, з нашого погляду, думок. Хоча, цілком природно, що окремі конкретні його спостереження й узагальнення з часом втратили своє наукове значення, змінилися на інші.

Але не так стоїть справа з історіософськими узагальненнями вченого. Триєдина формула “людина – культура – історія”, яка була фактичним філософським кредо суспільствознавчих досліджень І. Франка, опинилася в перші пострадянські роки у центрі уваги наукових обговорень (що має вирішальне значення в подоланні марксистської концепції “лінійного” історичного прогресу у вітчизняній історіософії). Ось декілька ненавмисне вибраних прикладів на доказ цього: матеріали “круглого столу” “Вопросов философии” на тему “Философия и историческая наука”. Виступ А.Ф. Зотова: “Якщо ми визначимо науку “історію” як науку про людський час, а історію – як спосіб людського буття, то зможемо для початку віднайти спільний ґрунт для наших дискусій”²⁸. А.Я. Гуревич: потрібне переміщення “центру ваги з вивчення економічної історії на вивчення історії культури, духовного життя...”²⁹. Є.Б. Рашковський: “Важливо зрозуміти, що ... внутрішнє життя людського духу, котрий розвивається в часі, є однією з найважливіших констатуючих засад історії. Не враховуючи цю засаду або ж ухиляючись від наміру її будь-яким чином виявити, дослідник втрачає людську специфіку історії”³⁰.

Принципове значення для кожного дослідника має розуміння ним минулого як науки. Суб'єктивізм у висвітленні історичних явищ та фактів, голий емпіризм, тобто нагромодження фактів без їх відповідного аналізу, або повне ігнорування їх, однаковою мірою веде до заперечення закономірностей суспільного розвитку. І. Франко надавав великого значення фактам, розглядаючи їх як прояв об'єктивних закономірностей суспільних процесів. Свій погляд на науку він найчіткіше висловив у праці “Мислі о еволюції в історії людськості”. “У нас звичайно привикли називати історією факти (і то звичайно тільки “важніші” факти), т. є. війни, трактати, революції і т. д., – зазначається в цій праці. – Розуміється, що, вважаючи історію збірником тільки таких фактів, повище наше твердження (про “сторонність” історії) буде до неї зовсім не примісне. Бо й як же бути сторонником, наприклад, в толкуванні ієрогліфів, в реєструванні королів та трактатів?”³¹. Під історією, І. Франко розумів простеження внутрішнього зв'язку між фактами, тобто таке згрупування останніх, щоб з них виходив якийсь “сєнс”, тобто, щоб видно було певні основні закони природи, що управляють тими фактами й викликають їх.

Визначаючи суть та завдання історичної науки, І. Франко відстоював принцип партійності, бо ж кожен учений живе у суспільстві, відбиває інтереси того чи іншого суспільного класу. “Надпартійної” історії не буває взагалі. “Кожне сторонництво, – писав Франко, – має свій світогляд, своє розуміння всесвітньої історії. Правда, нас іще мо-

рочать до школах і німецькою метафізичною фразою: історія – наука безстороння, вона не може мішатися в спори сторонництва, вона мусить стояти понад сторонництвом. Як коли б се було можливе, як коли б історик не був чоловіком, сином певного часу, певного народу, вихованим в певних поняттях і поглядах від котрих впливу ще ніхто на світі не увільнявся”³². Історія як наука про розвиток суспільства й життя народних мас, відзначав він, перебудовувалася політичними партіями відповідно до інтересів тих класів, які вони представляли.

Поряд з цим учений зазначав про необхідність застосування наукових методів у будь-якому дослідженні. Науковість є елементарною вимогою також до кожного історика. Адже від цього великою мірою залежить рівень глибини та об’єктивність висновків автора. Ось чому І. Франко виступав проти суб’єктивізму, підтасовування фактів для обґрунтування наперед визначених схем, проти тенденційного ігнорування тих з них, які не вкладалися в ці останній. Дані думки висловлені ним у праці про революціонера-демократа О.С. Терлецького³³, який, не будучи за фахом науковцем, допускав у своїх історичних й історико-літературних працях серйозні помилки методологічного характеру. Ставлячись з глибокою повагою до творчості О.С. Терлецького, вчений вважав за потрібне висловити свою незгоду з його методом дослідження. “І коли новонайдений факт, – писав І. Франко, – не підходив під його (тобто Терлецького) конструкцію, він або відмовляв йому значення, або силкувався обернути його таким боком, щоб він сяк чи так “надався” йому. Звідси й виходило, що в його історичній праці не самі факти, їх хронологічна черга та генетичний зв’язок, а виклад їх значення та критика їх мотивів і принципів стояли на першому місці. З цього погляду Терлецький був учеником німецьких істориків-суб’єктивістів в роді Роттека, Гервінуса й Шерра, що писали історію не для доходження історичної правди...”³⁴. Аналізуючи незакінчену рукописну працю О.С. Терлецького “Первочини великоруського народу”, вчений критично висловився про його дослідницький метод, підкреслюючи необхідність вдумливої оцінки фактів і наукових аргументів. “Ся метода (тобто метод О.С. Терлецького) не стільки історична, як радше публіцистична або властиво адвокатська, – писав І. Франко. – Автор любить виставити на перед тезу, а потім доказувати її відповідно підібраними фактами та силогізмами; для історика навпаки важні не тези, а факти й їх значення. Свої факти й аргументи бере О. Терлецький із джерел та підручників *in credo* (на віру), не вдаючись в їх критику, в аналіз їх значення, автентичності та вірогідності; історик власне на ті боки справи звертає головну увагу”³⁵. Як бачимо, вчений надавав великого значення вмінню дослідників користуватися джерелами, необхідності критичного підходу до них, визначенню їх автентичності й вірогідності.

Іван Франко був у числі перших будівничих національної свідомості України. Наслідуючи і продовжуючи традиції Т. Шевченка та П. Куліша, він пішов далі, своєю творчістю утвердив модерний етап розвитку української літератури, довів, що не можна підійматися до самостійного національного буття без осмислення історії світового політичного, соціального, наукового, культурного розвитку. Спираючись на власні знання й здобутки вітчизняних і зарубіжних учених, І. Франко досягнув головні та визначальні тенденції історичного поступу. Втілена літературно-художніми й публіцистичними засобами його творчість збагатила науку, вивела українські проблеми на світовий рівень.

¹ *Лисяк-Рудницький І.* Інтелектуальні початки нової України // Історичні ессе: В 2-х т. – К., 1994. – Т. 1. – С. 490.

² *Забужко О.С.* Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993. – С. 24.

- ³ Дильтей В. Введение в науку о духе: Опыт построения основ для изучения общества и истории // Зарубежна эстетика и теория литературы XIX–XX вв. – М., 1987.
- ⁴ Шпенглер О. Закат Европы. – Новосибирск, 1993. – С. 467.
- ⁵ Забужко О.С. Вказ. праця. – С. 26.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Семчишин М. Тисяча років української культури. – К., 1993. – С. 375.
- ⁸ Гете И.В. Собрание сочинений: В 10-ти т. – Т. 10 (Об искусстве и литературе). – М., 1975. – С. 43.
- ⁹ Пахльовська О. Культура середньовіччя та раннього італійського Відродження в інтерпретації Івана Франка // Іван Франко і світова культура. – К., 1990. – Ч. 1. – С. 181.
- ¹⁰ Гундорова Т. Франко – не каменярь. – Мельбурн, 1996. – С. 2.
- ¹¹ Франко І.Я. Що таке поступ? // Зібрання творів в 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 45 – С. 302.
- ¹² Там само. – С. 304.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Там само. – С. 325.
- ¹⁵ Там само. – С. 328.
- ¹⁶ Там само. – С. 329.
- ¹⁷ Там само. – С. 332.
- ¹⁸ Там само. – С. 338.
- ¹⁹ Там само. – С. 342.
- ²⁰ Франко І.Я. Удержавлення землі. – К., 1985. – Т. 44. – К. 2. – С. 106–112.
- ²¹ Франко І.Я. Що таке поступ? – К., 1986. – Т.45 – С. 342.
- ²² Там само. – С. 344.
- ²³ Там само – С. 345.
- ²⁴ Там само – С. 345.
- ²⁵ Там само. – С. 346.
- ²⁶ Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. – М., 1980. – С. 126.
- ²⁷ Франко І.Я. Мислі о еволюції в історії людськості. – К., 1986. – Т. 45. – С. 83.
- ²⁸ Философия и историческая наука // Вопросы философии. – 1988. – № 10. – С. 19.
- ²⁹ Там само – С. 21.
- ³⁰ Там само – С. 25.
- ³¹ Франко І.Я. Мислі о еволюції в історії людськості. – К., 1986. – Т. 45. – С. 76–139.
- ³² Там само – С. 76.
- ³³ Франко І.Я. Др. Остап Терлецький. Спомини і матеріали. ЗНТШ. – Т. 50. – Львів, 1902.
- ³⁴ Там само. – С. 59.
- ³⁵ Там само – С. 15.